

ПАТРІОТИЧНИЙ БОДІ-АРТ: ПОЛІТИЧНА МОДА ЧИ МОДА НА ПАТРІОТИЗМ?

Natalia Khoma. Patriotic Body Art: Political Fashion or Fashion on Patriotism?

Practice of visualization of patriotic moods of Ukrainian people in the form of body art (tattoo-regalia), which became more intensified during and after the Revolution of Dignity, is analyzed in the article. It is proved that pro-Ukrainian body art as a kind of "body language" is a socio-political (patriotic) marker. In the article there is argued that the human body is not only biological, economic or virtual unit, but also a semiotic (sign) one; it acts as a kind of text, related to the social construction of identity; a set of specific social signs, symbols and codes. Tattoo-regalia is considered by the author as a symbolic expression of social interaction, mean of visual of non-verbal communication through the transformation of the natural structure of a man. It is noted that the patriotic body art is external corporeal expression of cultural meanings, which is manifested in tendencies among the Ukrainians to put patriotic images: tridents, embroidered ornaments, images of "Heaven Hundreds", Cossack images. The author emphasizes that the good reason to put patriotic tattoo is an ideology: tattoo-regalia perceives by others as a visualization of a clear identification of the person with certain events in life of the state and the nation. It is proved that modern Ukrainian patriotic body art expresses emotions and (or) individual awareness of belonging to a particular social and personal position within social roles (Ukrainian, patriot, a fighter for certain national values). Attention is paid to the fact that the current practice of patriotic body art is associated with markers of both personal and the group (national) identity.

Key words: patriotic body art, tattoo-regalia, visualisation, non-verbal communication, political fashion.

Хвиля національної свідомості, яку сколихнула Революція гідності, пробудила в українців дух патріотизму. Він проявляється не лише в думках та діях, а й у візуалізації – патріотичних принтах на одязі, аксесуарах, мистецтві декорування та в інших креативних формах. Одяг у кольорах Державного прапора, зачіски в козацькому стилі, боді-арт із національною символікою... Українці знаходять нові, оригінальні способи висловити політичну позицію та продемонструвати підтримку рідній країні. Однією з таких форм патріотичного позиціонування є «українські татування» (тату-клейноди). Що вкладають носії проукраїнського боді-арту у «мову свого тіла»? Яка мотивація нанесення таких зображень? Чи модифікація тіла є соціально-політичним (патріотичним) маркером? Наблизитися до відповіді на ці питання є нашим дослідницьким завданням.

Концепт тіла – об'єкт дослідження насамперед філософії та культурології; політична наука поки що приділила йому недостатньо уваги. Окремі аспекти тілесних мистецьких практик вивчали О. Вербицька, В. Косяк, Ю. Романенко, Л. Сафонік, К. Станіславська, М. Ямпольський та ін. Власне патріотичний боді-арт українців періоду 2014-2015 рр. досі не був предметом дослідницьких розвідок.

Постмодерністське мистецтво останньої третини ХХ – початку ХХІ століть на одне з перших місць у художньо-естетичній свідомості вивело поняття тілесності, що тепер належить до глобальних принципів сучасної культури [1, с. 146]. Від 1960-70-х років ХХ ст. тіло стало об'єктом акцій як протиставлення духовній зашкарублості та соціальним стереотипам. Видатні мислителі ХХ століття ввели до інструментального поля сучасної науки поняття тіла, тілесності, тілесних практик, тілесної топографії і т. ін.

У мистецтві постмодерну концепт тілесності виявляється у багатьох видах і формах (гепенінг, перформанс, інсталяція та ін.). Особливе місце у цьому переліку займає боді-арт (англ. body art – мистецтво тіла або тілесне мистецтво) – «художній напрям, що використовує у якості «сирої реальності» тіло, тілесність, позу, жест – невербальну мову тіла» [2, с. 88]. Це яскрава мистецька форма постмодернізму з провідним аспектом тілесності. Боді-арт презентує багато форм втілення (татування, пірсинг, скарифікація, бредінг (клеймування), боді-пейнтінг та ін.). Сучасний боді-арт – одна з форм авангардного мистецтва, де головним

об'єктом творчості постає тіло людини, а зміст розкривається за допомогою невербальної мови, зокрема, шляхом нанесення на тіло знаків. Боді-арт є символічним проявом соціальної взаємодії, виступає своєрідним візуальним маркером, засобом візуальної невербальної комунікації (через перетворення природної статури).

Техніки татуювання виникли на світанку людства, принаймні є докази її практикування від доби неоліту. Протягом тисячоліть людина виражає свої почуття, думки та прагнення, модифікуючи власне тіло. У тілесні розписи вкладали магічний зміст, ними позначали суспільний статус людини, використовували з ритуальними цілями [3]. Розмальовка тіл для людей давньої доби несла смислове навантаження – релігійне значення, ритуальне дійство, охоронну функцію, засіб комунікації. Завдяки боді-арту люди намагались не стільки прикрасити себе, скільки уберегтися від злих духів, прикликати удачу, замаскуватись на полюванні тощо. Малюнки на тілі слугували символами статусу людини, її соціального рангу та суспільного становища, ознаками заохочень та нагород, демонстрували належність до роду чи племені, були амулетами та талісманами.

Упродовж тривалого часу татуювання було одним із способів «упізнаваності» людини: у одних народів воно служило знаком, що інформує про соціальний статус чи преференції носія, в інших – символізувало покарання. Людина почала прикрашати власне тіло задовго до винайдення одягу – це був найдавніший спосіб виділитись (наприклад, розпис тіл, практика татуювання та пірсингу стародавніх племен Африки, Азії, Америки, Австралії). У стародавні часи воїни різних народів наносили на тіло і обличчя незмивні малюнки, татуювання, щоб налякати ворога. Малюнок на тілі означав символ влади, служіння релігії і под. У певних спільнотах (наприклад, у деяких острівних племенах) за «тілесним паспортом» можна дізнатися вік особи, її сімейний стан, кількість дітей, становище в племені та ін.

Сьогодні давні традиції практикуються аборигенами Африки, Південної Америки, Австралії, країн Сходу і стали частиною мегаполісної урбаністичної субкультури. Для когось практики боді-арту є віянням моди, для когось – бажанням підкреслити свою індивідуальність.

Ставлення до боді-арту в історії людства було різним: заборони їх робити, обов'язкове їх нанесення певним категоріям; регулювали ці питання жерці, керівники держав, державні установи. Уперше тема татуювань в письмових документах згадується у творах Геродота (татуювання у фракійців як ознака шляхетного походження). Загалом греки й інші європейці ставилися до татуювань негативно, татуювання вони називали словом «стигма», що означає клеймо (його зазвичай робили рабам, злочинцям); у Стародавньому Римі всі солдати були тавровані відповідно до звання і підрозділу, в якому служили). Християнська церква забороняла татуювання, наприклад, у 787 р. Папа Адріан I видав едикт про заборону татуювань через їх зв'язок із поганськими віруваннями. Татуювання, що тоді було рідкісним у Європі, знову з'явилося у XVIII ст., переважно завдяки морякам, які поверталися зі своїх подорожей у південних морях [4, с. 124].

У слов'ян татуювання існували від часів неоліту; це був символічний захист від хвороб і злих духів. У Київській Русі татуюванням таврували злочинців, виділяли бояр, князів. У наступних історичних періодах можна згадати про козаків-характерників, які вирізнялися з поміж козацтва своєю зовнішністю (нанесення магічних малюнків на вишиванку та тіло у вигляді татуювання); М. Чугуєнко описує козаків-характерників: «Своє тіло... покривали чорним чи червоним татуюванням, що мало магічні властивості» [5, с. 142]; татуювання наносилося від краю нігтів і аж до шиї.

Одними із перших у XX ст. експерименти в дусі боді-арту в 1910-х рр. здійснювали російські футуристи, які проголосили «вторгнення мистецтва в життя», а «розфарбовування особи – початок вторгнення». У царській Росії кінця XIX – початку XX ст. татуювання символізувало аристократичність, його прихильниками були імператори, наприклад, Микола II під час візиту у Японію наніс візерунок у вигляді японського дракона. Але після Жовтневої революції 1917 р. розвиток татуювання як виду мистецтва припинився, підпавши під характеристику буржуазного та шкідливого «пережитку царського режиму». У радянський період татуювання зневажалося в основному через сформування у 1910-1930 рр.

потужного асоціального прошарку, «злодійського співтовариства» з чіткою ієрархією і певними знаками у вигляді натільної графіки (існувала заборона татуювання, порушення якої загрожувало тюремним ув'язненням у 1937-1939 рр.). У 1960-их рр. боді-арт був популярний серед представників рок-культури й інших неформальних співтовариств; починаючи з цього часу боді-арт почав інтенсивно розвиватися в Європі як частина естетичної революції авангардизму, спрямованої проти духовної відсталості суспільства, як протиставлення себе колишнім і особливо загальноприйнятим традиціям творчості, так само як і всім оточуючим соціальним стереотипам у цілому. Сьогодні ж, як ніколи раніше, боді-арт став явищем масової культури.

Кількість людей із різноманітними боді-артами особливо зростає під час революційних потрясінь, війни та після неї. Наприклад, у Великій Британії під час Першої світової війни татуювання у вигляді букви «D» наносили дезертирам; в'язням концтаборів під час Другої світової у Німеччині виколювали номери; есесівці виколювали нацистську символіку та номер групи крові (це допомогло після війни союзникам виявити їх); в Афганістані військовослужбовцям робили татуювання групи крові й пораненим це часто рятувало життя. Військові та моряки часто роблять тату у вигляді якоря та хреста в поєднанні із зображенням тварин, рослин. У США популярний орел, у Шотландії – чортополох. Починаючи з Першої Світової війни, англійський бульдог у касці з орлом виступає як символ Морського корпусу США. Малюнки танків, кулеметів, сучасних кораблів, підводних човнів майже не зустрічаються; натомість наносять схрещені гвинтівки (символ зброї), прапори.

Одні вважають зображення на тілі оберегом, інші – мистецтвом, треті – модним явищем. Дослідники боді-арту наголошують: якщо у давнину боді-арт був радше показником статусу та символом, то згодом став видом мистецтва й елементом моди. Мода татуювання перейшла від маргіналів до цілком поважних людей, наприклад, сьогодні третина дорослих британців мають на тілі татуювання (навіть з'явилося поняття «синя хвороба» на позначення психологічної тату-залежності). На нашу думку, сучасний український патріотичний боді-арт поєднує обидві ці тенденції – статус, символізм, доповнений сучасними віяннями політичної моди.

Тіло постає нелише біологічною, економічною чи віртуальною одиницею, але й семіотичною (знаковою). Воно виступає своєрідним текстом, пов'язаним із соціальним конструюванням ідентичності; це сукупність певних соціальних знаків, символів, кодів. Тіло є унікальним виявом людської свободи. Людське тіло не хоче бути визначеним загальноприйнятим стандартом і починає конструювати само себе. М. Ямпольський стверджує: тіло будує свій простір: з одного боку, воно вписується у нього, з іншого – формує його собою. Людське тіло деформує простір навколо себе, надаючи йому індивідуальності [6, с. 7–9].

Ще особливості зовнішнього вигляду первісної людини виконували надзвичайно важливі соціальні функції розрізнення «свого» і «чужого», причетності особи до тієї чи іншої соціальної групи (етносу, соціальної страти, вікової категорії), і ці функції залишаються діючими й тепер. Тіло отримує соціокультурне значення лише коли мовить. Гола, подібна до немовляти, людина як «*tabula rasa*» мусить обрости соціальними позначками (від татуювання до жестів), аби набути цінності в суспільстві чи певній соціальній групі. Значимість тіла в тому, що саме воно забезпечує можливість будь-якої комунікації. Нанесення написів на тіло здійснюється за допомогою усіх можливих практик – від одягу до татуювання. Завдяки цьому тіло як текст яскраво проявляє себе [7, с. 86]. Звичайно, тіло – це певною мірою текст, який можливо зрозуміти, дешифрувати, адже це необхідна умова комунікації. І завдяки цій здатності певною мірою «людина може читати тіло іншої людини як текст» [8, с. 83].

Татуювання можна розглядати як феномен атрибутизації, пов'язаний із жорстким візуальним імпринтингом, що забезпечує фіксовану самоідентифікацію, незалежну щодо часу та простору; будь-яке татуювання набуває значення візуальної програми пролонгованого підтримування певних ознак самосприйняття, що виходять, здебільшого, на колективні уявлення та культурні універсали відповідної спільноти (релігійної, політичної, етнічної та ін.) [9, с. 230].

Якщо у давнину причинами нанесення боді-арту були, наприклад, маскування під час полювання, показник приналежності до певної групи (багатих людей або навпаки – рабів),

релігійна причина, особливі періоди життя, то сьогодні деякі причини нанесення тілесних малюнків залишилися (приналежність до певної групи, містичний зміст та ін.), але загалом мотиваційний спектр розширився. Багато людей наносять татування, вважаючи, що це модно, красиво. У цей спосіб вдається виразити свою індивідуальність. На думку психологів, прикрашання тіла має глибинний психологічний зміст, адже є спробою привернути до себе увагу; дає можливість відчувати себе «своїм» у компанії однодумців; є підтвердженням факту, що людина вповні володіє власним тілом. Мова тіла, подібно до вербальної, інформує про інтелект і спосіб життя людини, її емоційні стани і настрої, звички та життєві принципи [10, с. 39-40]. Експресія тіла «...несе інформацію про внутрішнє, про рухи і стани душі, які опосередковані впливом соціального простору буття людини, і тому є важливою при сприйнятті людини як естетичного об'єкту» [11, с. 26].

Боді-арт стає ще одним способом самовираження людини. Такою ідентифікацією особи часто якраз і виступає татування, будучи одним із чинників соціалізації особистості. Сьогодні боді-арт переживає нове народження і є характерним явищем культури початку тисячоліття. Різноманітні техніки боді-арту є естетичним самовираженням людини. Це мистецтво, вміння поєднати дух і тіло, характер і думки, тому й привертає до себе величезну увагу громадськості. Подібне «прикрашання» є однією з найбільш мирних і не найактивніших спроб самоствердитися доступним способом; спробою виділитися, привернути увагу оточення. Живопис на тілі – це пошук творчого самовираження людей, які цінують внутрішню свободу і шукають істину. Сьогодні люди роблять татування як зважаючи на моду, новітні естетичні уподобання, так і пов'язуючи їх із маркерами ідентичності (групової чи особистісної).

Рис. 1. Популярні тату-клейноди періоду 2014-2015 рр.

Тілесна мова та різноманітні зовнішні прояви особистості є об'єктивною, найближчою для людини мовою, тому масова культура апелює передусім не до розумово-духовних, а до візуальних, чуттєво-тілесних форм буття людини. В умовах домінування візуальної культури з її орієнтацією на видовищність та підвищену емоційність особливої актуальності набуває зовнішньо-тілесне вираження соціокультурних смислів. Сучасне мистецтво, в тому числі боді-арт, розширює чуттєву сферу людини, накреслюючи шляхи віднаходження нею цілісності. Це проявляється у масовій тенденції серед українців прикрашати свої тіла патріотичними тату: тризубці, орнамент-вишиванка, образи «Небесної сотні», козацькі образи. Хвиля національно-свідомих настроїв переросла у творчий процес. Художньо відтворюються події Революції гідності, тілесно закодовується пам'ять про Майдан. Ті, котрі наносять патріотичний боді-арт, мають на меті забезпечити відповідність власного тіла ідеальному соціальному стандарту, «зразковому», еталонному тілу, яке максимально відповідає соціальним запитам. А таким соціальним запитом в Україні упродовж останніх двох років є прагнення до миру, збереження цілісності держави, утвердження ідеї суверенності та соборності. Українська символіка для більшості справді має глибинний підтекст (тіло як текст), але для деякого є лише модним тілесним декором.

Якщо раніше на пам'ять про нашу державу патріотичне тату робили іноземці, то зараз це роблять переважно українці. Популярність татувань на патріотичну тематику значно зросла з початку Майдану, а згодом і з початком АТО. Стиль «патріотичного тату» народився на Майдані, де у січнево-лютневі дні 2014 р. проходили безкоштовні тату-акції («Тату-клейноди») для активістів Євромайдану, організована «Мистецькою сотнею» Майдану – творчим літописцем Революції гідності. Творчість представників мистецького Майдану була покликана не лише дарувати естетичне задоволення; її мета набагато глибша й ширша – передати усе розмаїття емоцій, переживань і вражень, адже кожен боді-арт повинен бути частиною людини та нести особливий зміст. Козацька тематика, тематика власне Майдану («Коктейлі Молотова», шини, тризуб у вогні) були трендовими образами Революції гідності (рис. 1).

Після подій Майдану та під час військових дій на території нашої держави багато хто втілює ідею додаткового єднання (візуалізованого у боді-арті) з Україною. Перевага 2014-2015 рр. надавалася прапорам, гербам, елементам української вишивки, вінкам квітів, калині, колосю та іншим етномотивам.

Патріотичний боді-арт наносять в основному хлопці, у тому числі й бійці, котрі відбувають у зону АТО, не боячись розповідей про жорстокість сепаратистів (зрізання тату в полонених чи навіть відрубання руки з патріотичною символікою). Майстри тату сподіваються, що патріотичний боді-арт виконуватиме функцію оберега та захищатиме наших героїв. Також часто роблять татування на військову тематику хлопці, які уже повернулись із АТО, прагнуть якимось закарбувати ці події на тілі (тенденційно: під час та після війни боді-арт наносили з патріотичною метою – як пам'ять про важливі військові події та полеглих товаришів). Утім, виражають свої державницькі настрої не лише молоді та чоловіки, наприклад, 74-річна запорізька пенсіонерка заявила про свою патріотичність публічно, вибивши у себе на плечі тризуб і гасло «Слава Україні!», з яким відпочивала в окупованому Криму [12].

Патріотичні образи, втілені у техніки боді-арту, є ще й формою протесту митця, який для впливу на політичні процеси використовує доступні йому засоби, формою культурного спротиву беззаконню («Митець = борець»). У соціальних мережах у 2014-2015 рр. з'явилися співтовариства, в яких учасники розміщують свої патріотичні боді-арти в альбомах, діляться ескізами. Популярними стали благодійні акції «Патріотичний боді-арт» зі збору коштів бійцям добровольчих батальйонів.

Більшість із тих, котрі наносять саме патріотичний боді-арт, вкладають у своє татування глибинний ідентифікаційний сенс. Для когось тілесний малюнок є спогадом про подію в житті, пам'яттю про живих чи померлих (наприклад, зображення «Небесної сотні»), візуальним акцентуванням своїх життєвих цінностей (незалежність, свобода, віра, честь і под.). Як правило, особи з вираженою політичною ідентифікацією чітко уявляють композиційне наповнення зображення, яке хочуть носити, іноді – до найдрібніших деталей.

Отже, носії боді-арту, бачачи собі подібних, близьких духом людей з однаковими поглядами на життя, відчують себе однією спільнотою. Загалом мотивація нанесення патріотичного боді-арту не настільки індивідуальна, як у випадку із зображеннями інших тематичних спрямувань. Вагомою причиною нанесення саме такого зображення є ідеологія. Якщо тату приватного характеру сприймається оточуючими як просто малюнок, то патріотичний боді-арт оточуючими сприймається як візуалізація чіткої ідентифікації особи з певними подіями у житті держави, нації. Практики боді-арту громадсько-політичного спрямування є не просто модифікацією тіла, завдяки якій декоровано підкреслюється індивідуальність людини, а є даниною спогадам, традиціям, зв'язку між поколіннями; це вираження протесту, демонстрація свободи своїх дій, показник пошуку власного «я». Для носія патріотичного тату «тілесний текст» є пам'яттю, концентрацією інформації та змісту.

Сучасний вітчизняний патріотичний боді-арт виражає переживання і (або) усвідомлення особистістю своєї належності до тієї чи іншої соціально-особистісної позиції в межах соціальних ролей (українець, патріот, борець за певні національні цінності). Боді-арт є символічним засобом громадсько-політичного об'єднання з «одними» і дистанціювання від «інших»; формується одночасно і стійка внутрішня тотожність особи, і стійка схожість деяких основних якостей з іншими людьми.

Сучасна практика патріотичного боді-арту пов'язується з маркерами як особистісної ідентичності, так і групової (наприклад, національної). Звертаючись із проханням набити герб України (козака, калину, колосся, герб і под.), люди вкладають глибинний сенс, ототожнюючи себе з візуальним тату-образом, реагуючи на події в країні, демонструючи усвідомлену національну ідентичність. Патріотичний боді-арт (як і патріотичні принти на одязі та речах побуту, транспортних засобах, аксесуари і под.) є способом висловити свою громадянську позицію, це своєрідна соціальна презентація тіла.

Татуйоване тіло – цілісна текстова єдність, що перебуває в постійному діалозі із світом знаків, які оточують людину. Тілесна візуалізація вимагає від носія «тілесного тексту» дотримання правил мімічних, жестових, мовних і поведінкових стереотипів. Нанесення татувань на різні зони тіла зумовлює довготривалі програмуючі наслідки для психіки особи, про що слід пам'ятати, не припускаючись імпрровізацій і експромтів у нанесенні татувань без їх відповідної символічної інтерпретації. Є сподівання, що для більшості носіїв патріотичного боді-арту в Україні характерне усвідомлення архетипового походження символізму відповідних татувань.

1. *Станіславська К. І.* Мистецько-видовищні ознаки сучасного боді-пейнтінгу (малювання на тілі) / К. І. Станіславська // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв : зб. наук. праць / [за ред. В. Я. Даниленка]. – Харків : ХДАМ, 2011. – С. 146–151. – (Мистецтвознавство; № 3).

2. *Лексикон* нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / [под ред. В. В. Бычкова]. – М. : РОССПЭН, 2003. – 607 с. – (Серия: «Summa culturologiae»).

3. *Станіславська К. І.* Боді-арт як тілесна мистецька практика постмодернізму [Електронний ресурс] / К. І. Станіславська. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Philosophia/4_85524.doc.htm.

4. *Марті Й.* Тіло як культура. Татування тіла та процеси глобалізації / Й. Марті // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 3. – С. 122–128.

5. *Чугуєнко М.* «Шокуюча Україна». Лабіринти історії / М. Чугуєнко. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2003. – 320 с.

6. *Ямпольский М.* Демон и Лабиринт (диаграммы, деформации, мимесис) / М. Ямпольский. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 335 с.

7. *Вербицька О.* Тіло як текст: семіотика постмодерністичного розуміння / О. Вербицька // Вісник Львівського університету: Серія: «Філософські науки». – 2009. – Вип. 12. – С. 85–91.

8. *Сфонік Л.* Тіло як соціальна знакова система / Л. Сфонік // Вісник Львівського університету. Серія: «Філософські науки». – 2005. – Вип. 8. – С. 83–92.

9. *Романенко Ю. В.* Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти : [монографія] / Ю. В. Романенко, Л. О. Скідін. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : ДУІКТ, 2011. – 301 с.

10. *Станіславська К. І.* До питання про зміст та розвиток поняття тілесності у філософсько-культурологічній парадигмі / К. І. Станіславська // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. XXVI. – С. 39–44.

11. *Косяк В. А.* Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Валерій Андрійович Косяк. – К., 2006. – 38 с.

12. *Див.:* <https://www.youtube.com/watch?v=D2szkxteTzk>.